

standards as the basis for the modernization of the state educational standards; implementation of innovative approaches and technologies in the practice of high school; monitoring of the quality of education considering the appropriate level of competence, competencies and learning outcomes.

The structure of professional competence, which takes into account the relationship of its components: motivational and valuable, cognitive-activity and personal and reflective is showed. A selection of an educational technology and the ways of realization of the examined educational conditions made. We developed three-phased comprehensive developmental programme of formation of professional competence of future teachers. We discuss the appropriateness of specific competencies as indicators of assessment of professional competence (professional and creative, partially-search, reproductive).

Key words: modelling, conceptual model, professional competence, competencies, future teachers.

УДК: 376-056.2/.3-053.5(04):069.5]:[069:37](477-25)"1860/1923"

Володимир Шевченко
Volodymyr Shevchenko

**РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ ІЗ
ПСИХОФІЗИЧНИМИ ПОРУШЕННЯМИ У 1860-1923 РР.
(ІЗ ФОНДІВ ПЕДАГОГІЧНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ)**

**DEVELOPMENT OF SPECIAL EDUCATION FOR CHILDREN
WITH MENTAL AND PHYSICAL DISORDERS IN 1860-1923
(FROM THE FUNDS OF PEDAGOGICAL MUSEUM OF UKRAINE)**

У статті проаналізовано журнали педагогічної тематики в часових межах від 1860 до 1923 року («Вестник воспитания», «Журнал Министерства народного просвещения», «Народное образование», «Образование», «Путь просвещения», «Русская школа», «Педагогический сборник», «Педагогический листок (для родителей и воспитателей)») щодо виявлення матеріалів про навчання та виховання дітей із особливими потребами. Встановлено, що в означений період головна увага у вітчизняній та закордонній педагогічній періодиці надавалася питанням навчання та виховання (використовуються терміни того часу) глухонімих, сліпих, сліпоглухонімих, ненормальних, подолання заїкання, а також психологічним особливостям таких дітей.

Ключові слова: спеціальна освіта, психофізичні порушення, діти з інтелектуальними порушеннями, журнали педагогічної тематики, Російська імперія.

Звернення до історії розвитку вітчизняної та зарубіжної системи спеціальної освіти дає нам змогу творчо використовувати позитивні надбання попередників, запобігти помилкам і некритичному застосуванню вітчизняного та іноземного досвіду, прогнозувати наслідки тих чи тих управлінських рішень і напрямів розвитку спеціальної освіти.

До вивчення історії вітчизняної та зарубіжної системи спеціальної освіти була привернута увага багатьох педагогів, психологів, лікарів та вчених, серед них: М.В. Богданов-Березовський, Є.С. Боришпольський, А.В. Владімірський, М.М. Лаговський, Є.В. Членов, Е. Андрес, З. Лерх, П. Ломброзо, М. Міллер, Ч. Морлей, Н. Тітчер та ін.

Джерелами нашого дослідження є журнали педагогічної тематики в часових межах від 1860 до 1923 року з метою виявлення матеріалів про навчання та виховання дітей із особливими потребами («Вестник воспитания», «Журнал Министерства народного просвещения», «Народное образование», «Образование», «Путь просвещения», «Русская школа», «Педагогический сборник», «Педагогический листок (для родителей и воспитателей)»).

Встановлено, що в цей період головна увага в педагогічній періодиці надавалася питанням навчання та виховання (використовуються терміни того часу) глухонімих, сліпих, сліпоглухонімих та ненормальних (ідіотів, слабоумних, розумово відсталих), подолання заїкання, а також

психологічним особливостям таких дітей. Ці питання розглядалися та були актуальними як у Російській імперії та початку становлення Радянської влади, так і за кордоном.

Аналіз літературних джерел свідчить, що найбільшої уваги в той часовий період надавалося питанням виховання дітей із інтелектуальними порушеннями. Тогочасна термінологія на їх позначення, яку будемо використовувати в статті, у нас та за кордоном дещо різнилася: наші фахівці використовували терміни «ненормальні», «відсталі», «ідіоти». За кордоном, залежно від країни, для позначення цих дітей використовували такі терміни: «розумово відсталі», «ненормальні», «ідіоти», «слабоумні», «малоздібні», «невстигаючі». Така термінологія свідчить про глибше розуміння закордонними фахівцями характеру порушень та ширшу їх класифікацію.

На кінець XIX ст. у Російській імперії вже звернули увагу на психологію дітей із порушеннями інтелекту. Про це свідчить матеріал, опублікований у науково-популярному журналі для батьків та вихователів «Вестник воспитания» за 1893 рік.

У вступі до матеріалу описуються загальні риси фізіомії ідіота з психологічної точки зору. Зазначається, що «про застосування будь-яких наукових прийомів мови бути не може, оскільки анатомія ідіотів ще дуже недосконала». Загалом матеріал складається із 5 розділів [7, с. 70-99].

Про виховання і навчання дітей ідіотів, тупоумних та відсталих за Сегеном йде мова у надрукованому матеріалі в журналі «Русская школа» за 1897 рік. Його автор намагається дати тлумачення поняття «ненормальні діти», та хто розуміється під ними (це діти з недостатньо розвинутим інтелектом, морально зіпсовані, нервові, епілептики та справжні ідіоти) і характеризує кожну з цих категорій. Також автор описує виховання та навчання дітей-ідіотів за методикою Сегена [14, с. 98-105].

Доктор А. Щеглов у статті «Допоміжні школи для відсталих та малозабезпечених дітей на Заході», надрукованій у журналі «Русская школа» за 1900 рік, розкриває низку питань: який контингент дітей розуміється під терміном «відсталі», «малоздібні» або «слабоумні»; чому вони потребують особливої школи та якого типу вона повинна бути; якою мірою назріло питання, і наскільки воно своєчасне щодо влаштування спеціальних шкіл для таких дітей. Автор характеризує стан, у якому знаходилося на той час це питання на Заході та детально описує наявні заклади [21, с. 54-93].

У журналі «Образование» у 1902 році була надрукована стаття «Нечто о «малых сих»». Автор розповідає про дітей слабоумних та ідіотів, аналізує, в чому причина їхніх проблем та як виховувати таких дітей. Також подає диференціацію ненормальних дітей (поділ на кілька типів), та описує закордонний і російський досвід їх виховання [12, с. 124-128].

У 1903 році журнал «Русская школа» опублікував статтю І. Скворцова «До питання про виховання ідіотів та слабоумних», у якій характеризує книгу В. Сегена «Виховання, гігієна та моральне лікування розумово відсталих дітей» (1846) та аналізує, що з неї можна взяти корисного для виховання таких дітей у Росії [16, с. 103-109].

Журнал «Русская школа» за 1903 рік друкує матеріал професора І. Скворцова про виховання та моральність ненормальних дітей. Матеріал складається із 7 розділів, кожен із яких описує окрему тему [17, с. 80-95].

Вітчизняні педагоги та вчені не лише теоретично описували роботу з дітьми, які мають інтелектуальні порушення та досліджували їх, але й починали робити практичні кроки в цьому напрямі. Про це свідчить невелика замітка в розділі новин та повідомлень журналу «Русская школа» за 1903 рік під назвою «Школа для невстигаючих». У ній, зокрема, зазначено, що «питання про відкриття школи для невстигаючих вихованців міських початкових шкіл Петербурга наближається до кінця. Цими днями із-за кордону повернулась одна з міських учительок, яка знайомилась із організацією подібних шкіл за кордоном. Можливо, школа буде відкрита ще в цьому році, оскільки її проект та штат уже розроблені» [19, с. 91].

«Журнал Министерства народного образования» у 1907 році надрукував матеріал «Нові методи наукової діагностики стану розумових здібностей у ненормальних». У ньому подається опис виховання ненормальних дітей у різних країнах Європи, наводяться різні класифікації

розумових здібностей, описуються методи дослідження рівня розумових здібностей дітей: медичний, педагогічний та психологічний [13, с. 1-31].

1911 року журнал «Русская школа» в розділі «Експериментальна педагогіка» опублікував матеріал, у якому Н. Румянцев характеризує книгу А. Біне та Т. Симона «Ненормальні діти. Керівництво щодо прийому ненормальних дітей у спеціальні класи», яка була надрукована у Москві в 1911 році. Характеризуючи роботу, Н. Румянцев наголошує на необхідності організації спеціальних допоміжних класів та шкіл для розумово відсталих дітей у Росії. У кінці автор подає інформацію про те, як ці питання були вирішені у Франції [1, с. 164-168].

У матеріалі, вміщеному в журналі «Русская школа» за 1913 рік, мова йде про допоміжну школу для дітей зі зниженою успішністю та курси для підготовки вчителів для навчання відсталих дітей. У короткому описі дається характеристика дітей, їх здатність до навчання та виховання. Зазначається, що «навчання таких дітей у нормальній школі є помилкою, від якої страждають одночасно і хворі діти, і здорові, і вчителі» [4, с. 90].

У матеріалі також характеризується допоміжна школа в Петербурзі, яка належить до навчальних закладів Психоневрологічного інституту. Зазначається про курси з вивчення природи дитячої ненормальності, а також із підготовки осіб, які бажають присвятити себе навчанню та догляду за нервовими і відсталими дітьми [4, с. 91].

У 1913 році в журналі «Русская школа» був надрукований ґрунтовний матеріал «Із хроніки народної освіти на Заході. Заклади для ненормальних дітей. Школи для розумово відсталих дітей», який бере за основу попередні дослідження.

З того часу, як держава взяла в свої руки народну освіту і зробила її обов'язковою, змінився погляд і на ненормальних дітей. Оскільки освіта вже була справою держави, вона повинна була турбуватися про те, щоб підготувати із таких дітей потрібних людей, корисних громадян, які мають справжню «соціальну цінність». З цього погляду, ненормальні діти – сліпі, глухонімі, ідіоти, слабоумні тощо – повинні бути навчені і виховані так, щоб не бути тягарем суспільству і державі, а принести ту долю користі, виконати ту частину суспільної (громадської) роботи, на яку вони можуть бути здатні за належного правильного розвитку їх здібностей.

У цьому матеріалі також характеризується законодавство та система навчання ненормальних дітей в Англії, Німеччині, Бельгії, Швейцарії, Франції та США. Зазначається, що «такі діти зовсім не безнадійні, але для них потрібні інші прийоми навчання, інша постановка справи, інший розподіл часу. Вони даремно втрачають дорогоцінний час, не встигаючи слідкувати за товаришами» [6, с. 51-56].

Важливо звернути увагу на досвід окремих країн у вихованні та навчанні дітей із інтелектуальними порушеннями. Вони мали різне бачення та підходи до виховання і навчання таких дітей, але спільним у них було бажання надати допомогу «ненормальним» дітям.

Великого значення питанню виховання та навчання дітей із інтелектуальними порушеннями надавалося в Німеччині. На початок ХХ ст. саме Німеччина була тим центром, у якому розвивалася наука про навчання та виховання таких дітей. Про це свідчать проаналізовані матеріали, які були надруковані в різний час. Зокрема, 1890 року в журналі «Вестник воспитания» був опублікований ґрунтовний теоретико-практичний матеріал, який складається з 4 розділів, доктора В.А. Будзько «Розумово відсталі та догляд за ними в перші роки життя». У ньому наводяться статистичні дані на 1 січня 1885 року, зібрані в Саксонії. Автор характеризує ідіотизм, описує нормальний розвиток душі у дитини, а потім робить деякі вказівки, як підняти душевну енергію дитини-ідіота, та зробити його хоча б корисним членом сім'ї та суспільства [2, с. 67-81].

1901 року журнал «Вестник воспитания» опублікував ґрунтовний матеріал Н. Кошкіної «Слабоумні діти». У ньому детально викладається зміст декількох розділів роботи Арно Фучса (Arno Fuchsa) про навчання та виховання слабоумних дітей у Німеччині, яка побачила світ 1899 року. Ця книга призначена для викладачів та освічених батьків. Книга складається із 5 розділів.

У роботі зазначається, що ідеальне завдання спасіння слабоумних може здійснюватися лише за допомогою організованого виховання. Це справа держави, а також приватної благодійності. Для таких дітей необхідні школи-екстернати та лікарні. Для закріплення їх фізичних сил та підняття енергії їм потрібне періодичне перебування на морському узбережжі, подальше від галасливих міст та місць [8, с. 172-202].

У журналі «Русская школа» за 1909 рік надрукована стаття про допоміжну школу для відсталих дітей у Білефельді (Німеччина). У ній характеризується школа, кількість учнів та класів, система викладання різних предметів за класами та педагогічні прийоми [3, с. 104-121].

Доктор А. Щеглов у 1911 році в журналі «Русская школа» опублікував статтю «Допоміжні школи для малообдарованих та невстигаючих дітей в Німеччині». У матеріалі наводиться резолюція IV з'їзду асоціації німецьких допоміжних шкіл (1903), характеристики, за якими можна виявити таких дітей, умови їх прийому до допоміжної школи, складання характеристик на учнів та їх значення, детальний опис німецьких допоміжних шкіл, мета та завдання допоміжної школи, організація подальшого навчання для учнів допоміжних шкіл, військова повинність колишніх вихованців допоміжних шкіл, їх відповідальність перед законом та міра впливу на них, яка складається з 9 пунктів, підготовка вчителя для допоміжної школи, статистичні дані про загальну кількість шкіл, учнів у них, кількість дівчат та хлопчиків, перелік періодичної преси, присвяченої питанням виховання ненормальної дитини. Варто зазначити, що на той час у Німеччині вже нараховувалося 15 журналів із цієї проблематики [20, с. 30-47].

1911 року в журналі «Вестник воспитания» була опублікована невелика стаття Rarla Ziegler'a «Соціальне та педагогічне значення закладів для ідіотів» у Німеччині. Автор характеризує спеціальні заклади та не приховує тінювих сторін виховання в подібних закритих закладах, а також зупиняється на лікувальному значенні, яке відбувається в таких закладах [5, с. 80-83].

Журнал «Народное образование» у 1913 році надрукував статтю Н. Тітчер «Про причини слабоумства у дітей». У матеріалі автор наводить дані досліджень німецького доктора Гілленберга. Він досліджував слабоумних дітей, які навчалися в допоміжній школі на предмет того, що слугувало причиною цієї недуги в кожному окремому випадку [18, с. 323-325].

Крім Німеччини, турботою про «ненормальних» дітей були проникнуті і в інших країнах Європи. Так, 1909 року журнал «Русская школа» опублікував матеріал про виховання та навчання ненормальних дітей у Бельгії. У ньому зазначаються статистичні дані, категорії дітей, розвиток мережі закладів для них, робота громадськості та влади для їх виховання і навчання, а також специфіка навчання та виховання [3, с. 104-121].

Журнал «Вестник воспитания» у 1911 році надрукував матеріал Чарльза Морлея «Школа для розумово відсталих дітей в Лондоні». Автор описує становище розумово відсталих дітей у Лондоні, робить перші спроби їх класифікувати та описує, як навчати знанням і праці у спеціальних школах [10, с. 181-192].

У цьому ж виданні коротко охарактеризовані праці про навчання і виховання розумово відсталих дітей, організацію для них шкіл у Західній Європі та про їх результати. Це такі праці: Б. Меннель «Школи для розумово відсталих дітей» (1911). Книга являє собою зібрання фактичних даних про постановку справи у допоміжних школах та класах переважно Німеччини, а також містить висновки автора, зроблені на основі цього матеріалу. А. Біне та Т. Сімона «Ненормальні діти. Керівництво при прийомі ненормальних дітей в спеціальні класи» (1911). Книга дає відповіді на питання щодо методики відбору таких дітей у звичайних школах і переведення їх до допоміжних шкіл, а також правила їх прийому до цих шкіл. Зазначена характеристика типів ненормальних дітей, дані про чисельний розподіл їх за класами та школами. Жана Філіпа та Поля Бонкура «Виховання ненормальних дітей. Основи виховання фізичного, розумового та морального» (1911). Книга дає інформацію читачу, який уперше починає вивчати питання про відсталіх дітей. У ній він знайде самі основні поняття про цих

дітей та їх виховання. Також у книзі є багато корисних визначень, думок, вдалих практичних вказівок. Головна ж тема книги – індивідуальне виховання ненормальних дітей [11, с. 43-52].

Журнал «Вестник воспитания» у 1912 році опублікував статтю Паоло Ломброзо «Досвід виховання ненормальних дітей». Автор описує виховання ненормальних дітей у спеціальному закладі в Імолі (Італія) за допомогою нового методу. Суть методу в тому, щоб поставити цих дітей у такі ж умови, в яких проживають нормальні люди в селі та надати їм повну свободу, але з певною відповідальністю за свої дії. В такому випадку, на думку автора, можна буде виправити їх і зробити з них корисних членів суспільства [9, с. 176-185].

Отже, в зазначений часовий період питання виховання та навчання дітей із психофізичними порушеннями постійно піднімалися, розглядалися та обговорювалися у вітчизняних та зарубіжних педагогічних колах і вони були тотожними. В початковий період становлення влади більшовиків ці питання також були актуальними та постійно піднімалися педагогічних колах.

Список використаних джерел

1. Бине А. Ненормальные дети. Руководство про прием ненормальных детей в специальные классы / А. Бине, Т. Симон // Русская школа. – С-Пб. : Тип. М.А. Александрова, 1911. – №7. – С. 164-168.
2. Будзько В.А. Умственно отсталые и уход за ними в первые годы жизни / В.А. Будзько // Вестник воспитания. – Москва : Тип. М.Г. Волчанинова, 1890. – №6. – С. 67-81.
3. Воспитание ненормальных детей за границей / Русская школа. – С-Пб. : Тип. М.А. Александрова, 1909. – № 4. – С. 104-121.
4. Вспомогательная школа для детей с пониженной успешностью и курсы для подготовки к обучению отсталых детей / Русская школа. – С-Пб. : Тип. М.А. Александрова, 1913. – № 9. – С. 90-91.
5. Заглер Р. Социальное и педагогическое значение учреждений для идиотов / Р. Заглер // Вестник воспитания. – Москва : Типо-литография товарищества И.Н. Кушнерев и К, 1911. – № 7. – С. 80-83.
6. Из хроники народного образования на Западе. Учреждения для ненормальных детей. Школы для умственно отсталых детей / Русская школа. – С-Пб. : Тип. М.А. Александрова, 1913. – № 10. – С. 51-56.
7. К вопросу о психологии идиота / Вестник воспитания. – Москва : Типо-литография В.Ф. Рихтера, 1893. – № 5. – С. 70-99.
8. Кошкина Н. Слабоумные дети / Н. Кошкина // Вестник воспитания. – Москва : Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнерев и К, 1901. – № 8. – С. 172-202.
9. Ломброзо П. Опыт воспитания ненормальных детей / П. Ломброзо // Вестник воспитания. – Москва : Типо-литография Товарищества И.Н. Кушнерев и К, 1912. – № 3. – С. 176-185.
10. Морлей Ч. Школа для умственно отсталых детей в Лондоне / Ч. Морлей // Вестник воспитания. – Москва : Типо-литография товарищества И.Н. Кушнерев и К, 1911. – № 4. – С. 181-192.
11. Морлей Ч. Школа для умственно отсталых детей в Лондоне / Ч. Морлей // Вестник воспитания. – Москва : Типо-литография товарищества И.Н. Кушнерев и К, 1911. – № 6. – С. 43-52.
12. Нечто о «малых сих» / Образование. – С-Пб. : Типо-литография Б.М. Вольфа, 1902. – №12. – С. 124-128.
13. Новые методы научной диагностики состояния умственных способностей у ненормальных / Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. : Сенатская типография, 1907. – № 3. – Ч. VIII. – С. 1-31.
14. О воспитании и обучении детей идиотов, тупоумных и отсталых по Сегену / Русская школа. – С-Пб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1897. – № 4. – С. 98-107.

15. Приют для слабоумных слепых / Педагогический листок (для родителей и воспитателей). – СПб. : Изд. Е.Н. Тихомирова, 1916. – С. 46-50.
16. Скворцов И. К вопросу о воспитании идиотов и слабоумных / И. Скворцов // Русская школа. – С-Пб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1903. – № 12. – С. 103-109.
17. Скворцов И. О воспитании и нравственности (По поводу вопроса о воспитании и обучении «ненормальных» детей) / И. Скворцов // Русская школа. – С-Пб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1903. – № 2. – С. 80-95.
18. Титчер Н.О причинах слабоумия у детей / Н. Титчер // Народное образование. – СПб. : Изд. Комиссии училищного совета при святом Синоде, 1913. – № 10. – Т. II. – Кн. 10. – С. 323-325.
19. Школа для неуспевающих / Русская школа. – С-Пб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1903. – № 12. – С. 91.
20. Щеглов А. Вспомогательные школы для малоодарённых и неуспевающих детей в Германии / А. Щеглов // Русская школа. – С-Пб. : Тип. М.А. Александрова, 1911. – № 5. – С. 30-47.
21. Щеглов А. Вспомогательные школы для отсталых и малообеспеченных детей на Западе / А. Щеглов // Русская школа. – С-Пб. : Тип. И.Н. Скороходова, 1900. – № 3. – С. 54-93.

The article analyzes the magazines of teaching thematics of 1860-1923 years ("Journal of Education", "Journal of the Ministry of Education", "Education", "Education through education", "Teaching collection", "Teaching sheet" to identify material on training and education of children with special needs. It has been found that in this period the focus of domestic and foreign educational periodicals is given to training and education of deaf, blind, deaf-blind, abnormal children, overcoming stuttering and psychological features of children. The greatest attention in that time period was attached to the upbringing of children with intellectual disabilities. Terminology is varied: "abnormal", "backward", "idiots" abroad, depending on the country, using the following terms: "mentally retarded", "abnormal", "idiots", "weak-minded", "underachieving". This terminology indicates a deeper understanding of foreign experts nature of violations and broader classification. Domestic teachers and scientists did not only describe the work with children with intellectual disturbances theoretically and studied them; they started to take practical steps in this direction. Since the state took over public education and made it mandatory to change the look on abnormal children. As education has been a matter of state, she had to worry about all children. To worry about how to develop useful citizens with a genuine "social value". Abnormal children should be trained and educated so as not to be a burden to society and the state. They had to bring that fate benefits execute that are part of the public (social) work, they may be able to correct for the proper development of their abilities. The experience of some countries in the education and training of children with intellectual disorders shows that they had a common desire to help "abnormal" children. It is important to pay attention to the experience of different countries in the education of children with intellectual disabilities. They had different visions and approaches to education and training of children, they had a desire to help "abnormal" children.

Key words: special education, psychological and physical abuse, children with intellectual disabilities, educational magazines of Russian Empire.